

IV. Jobb és bal mint identitáskonstrukciók

Miközben a bal, jobb, illetve (időnként) a közép kategóriája egyértelműen használható, eligazító szerepet tölt be a politikai életben – iránytűként szolgál a pártoknak, a választópolgároknak és a politikai nyilvánosság működtetőinek –, a politikatudományi szakirodalomban és a politikai filozófiai esszéirodalomban időnként markáns vélemények fogalmazódnak meg arról, hogy a „bal” és a „jobb” kategóriája a XX. század vége felé, a későmodern korban elvesztette magyarázó relevanciáját. Az ellenérvek rendkívül sokfélék.

Sartre már a múlt század 60-70-es éveiben arról írt, hogy a bal-jobb szembenállás elvesztette korábbi tartalmát, mivel a XX. század végének arculata teljesen megváltozott. Vajda Mihály is ehhez hasonlóan érvel, szerinte ma már „másutt vannak az ideológiai választóvonalak, minthogy a politikai modernitásnak a francia forradalommal kezdődött kétszázéves korszaka lezárult” (1994: 125). Az amerikai politikáról Lasch azt írja, hogy benne a bal és a jobb (a demokraták és a republikánusok) nagyon sok kérdésben közeli vagy azonos álláspontot kezdtek elfoglalni (Lasch, 1991: 23).

A bal-jobb szembenállás relevanciáját megkérdőjelező álláspontok összegzésekként Körösi (1993) úgy véli, hogy e kategorizálás elutasításának három nagy hulláma volt: 1. a két világháború között a „harmadik út” eszméje; 2. az „ideológia vége” felfogás az 1960-as évek kezdetétől; 3. a posztmaterialista értékrend térhódítása az 1970-es évektől.

Ezzel rokon az az érvelés, amely szerint a bal-jobb dichotómia ma már túl egyszerűsítő és nehézkes ahhoz, hogy kétosztatú struktúrájával lefedje a létező politikai rendszerek bonyolult ideológiai megosztottságát, egymásra tevődő és egymást metsző törésvonalainak sokaságát (Gyurgyák, 1994: 153). A bal-jobb dichotómia kifakulása e nézőpontból az „ideológiák alkonyának” a kifejeződése; az ideológiák eltűnésének a tézise azonban maga is egy ideologikus álláspont kifejeződése (Bobbio, 1999: 43).

A relevancia tagadása valamelyik pólus dominanciájából is fakadhat. Ha az egyik oldal rendkívül megerősödik, akkor a másik a dualitás tagadásával próbálja igazolni sikertelenségét (Bobbio, 1999: 54), ennek fordítottjaként pedig előfordulhat az, hogy a domináns pólus az „egész” pozíciójából kérdőjelezi meg a részt¹¹³.

A dichotómia érvényességét leginkább szemantikai természetű érvekkel tagadják: „jobb” és „bal” a francia forradalom óta annyiszor változtatta jelentését, hogy analitikus kritériumként nem alkalmas a politikai paletta leírására: míg a XVIII. században a bal jelentette a polgári társadalmat és a jobb annak tagadását, mára ez megfordult, a bal jelenti a tagadást és a jobb a polgári társadalom elfogadását. A politikai szociológusok általában óvatosabbak: nem a politika dichotóm szerveződését tagadják, csupán többféle, egymásra tevődő dichotómiáról beszélnek, amelynek bal-jobb-szerű egyszerűsítése, „elhelyezése” a közbeszédben már nem feltétlenül a vizsgált rendszer strukturális kérdése, hanem hagyományok és kulturális klisék eredménye.

IV.1. A bal-jobb ellentét értelmezései

¹¹³ Ezzel függ össze például, hogy 2003 és 2004 erdélyi közéleti vitáiban az Romániai Magyar Demokrata Szövetség folyamatosan tagadta a bal-jobb polarizáció érvényességét és elfogadhatóságát az erdélyi magyarság politikai életében.

Azon teoretikus értelmezések körében, melyek elfogadják a bal-jobb dichotómia használhatóságát a „politikai valóság” értelmezésében, három fő magyarázattípus létezik: a) történeti és történetfilozófiai magyarázatok; b) funkcionalista (a politikai rendszerből működéséből levezetett) magyarázatok; c) szimbolista magyarázatok. Az értelmezések természetesen nem választhatók világosan szét; a bal-jobb kettősség egyik leggyakoribb definíciója például, amely az alapvető ideológiai értékekre épít, mind a történeti, mind a funkcionalista dimenzióban elhelyezhető.

IV.1.1. Történeti magyarázatok

A bal és jobb terminusok a francia forradalom idején jutottak politikai jelentéshez. Az 1789-es francia nemzetgyűlés két táborra oszlott: baloldalt foglaltak helyet a radikális képviselők, jobboldalt pedig a mérsékeltek. A monarchia restaurációja után a baloldal az antiklerikális és republikánus forradalmi program és ideológia képviselőjévé vált, míg a jobboldal a „trón és oltár” egységét védő forradalomellenességé és konzervativizmusé. A XIX. században nagyjából rögzült a baloldal-jobboldal megosztottság ideológiai tradíciója. A baloldal központi értékeivé a népszuverenitás, a progresszió és az egyenlőség eszméje vált, a jobboldal a népakarat istenítése helyett a személyes kiváltságot – az individuum helyett a személyiséget –, a progresszió helyett a tradíciókat állította az előtérbe, inkább a természetes egyenlőtlenségben és annak szabad érvényesülésében hitt, semmint az egyenlőségben. Ezt később a baloldal markáns egyenlőségpártisága és a jobboldal vele szemben megfogalmazódó szabadságpártisága követte; az ellentét ugyanakkor gazdasági értelmet is nyert a baloldal szabadpiac-ellenességében és a jobboldal piacpártiságában. Körülbelül itt záródott le a bal-jobb kettősség klasszikus ideológiai kanonizációja, ezt követően, a XX. század húszas-harmincas éveitől kezdődően a dichotómia értékettősei már nem társultak egyértelműen a politikai mezőny megosztottságaihoz.

Ezt az ideológiai-eszmei fejlődéstörténetet néhány metaideológiai kísérlet megpróbálta egyetlen alapvető értékduálra (hagyomány–progresszió; szabadság–egyenlőség) visszavezetni és annak megfelelő történetfilozófiai képpel társítani.

A konzervatív megközelítés általában a forradalom tág felfogását – a töretlen haladás eszméjét – tekinti a baloldal konstitutív ideológiai értékének. E nézőpontból a progresszió, a múltból a jövőbe mutató fejlődés modern felfogás a bal alapvető paradigmája és szemlélete. Az így kitágított haladás-eszme „érvényes az egyház ellen lázadó lutheri és kálvini reformátorokra, a francia forradalmárookra, az utópiánus és marxi szocialistákra, de Picasso és Schönberg követőire is, csakúgy mint a darwinizmusra és a freudizmusra is” (Molnár, 2004: 190). A haladáshit itt már túlmegegy a konkrét történeti-politikai kontextusokon, és felülír olyan értékeket is, amelyeket a konkrét kontextus ismeretében akár a történeti jobboldal képviselőivel is társítani lehet; ez a haladáshit megjelenhet materialista tanokban, de választhat vallásos formát¹¹⁴ is. Erre a koncepcionális alapra építi a nyugati civilizációról szóló elméletét Molnár Tamás; szerinte a nyugati világ alapja – teljesen egyedülálló módon az emberiség történetében – a „civil társadalom hegemoniája”. A civil társadalom juttatta uralomra a haladáseszmet, és azt a mai nyugati civilizáció gondolkodás- és

¹¹⁴ Assisi Szent Ferenc a teológiában képviselte ezt: Isten országának közelségét hirdetni és ennek érdekében missziót kezdeményezni forradalmi, haladáselvű felfogás volt, amelyet az egyház csak azért tűrt meg, mert nagyobb szüksége volt Szent Ferenc megkapó alakjára, mint tanainak szociális tartalmára. (Lásd Molnár Tamás: *A jobb és a bal*, 190.old.) Ilyen esszenciális baloldaliság más vallási mozgalmakra is jellemző volt, sőt, az utopizmus a kereszténységből nőtt ki, örökösei pedig olyan – ma már nem baloldali – irányzatok, mint a „keresztényszocializmus” vagy „kereszténydemokrácia”.

viszonyulásmódjának legtermészetesebb, majd hogyanem reflektálatlan alapjává tette. Mindezt egy ősi társadalom-modell felborításával érte el; ez a modell a következőképpen írható le:

... a bonyolult összességet, melyet »társadalomnak«, közösségnek, államtestnek vagy nemzetnek nevezünk, osszuk fel három nagy alapintézményre, melyek minden nép történelmében jelen vannak: államra, egyházra és civil társadalomra. A társadalomnak ez a három egysége képezi az elemi struktúrákat és – tegyük hozzá – az emberi együttélés természetes formáit, erejének vagy gyengeségének főbb tényezőit. Erőviszonyaik nemcsak általában határozzák meg a történelem menetét, de sajátos történelmi pillanatait is. Ezek az alapintézmények mindenkor és mindenütt léteztek: ősi formában a törzsben (törzsfők, varázslók, kézművesek és parasztok) éppúgy, mint fejlett formában a birodalmakban, ahol már különböző vallások jelentek meg, rétegződött az államszerkezet, valamint számos tevékenységre felosztott és magas fokon tökéletesedett munkaformák alakultak ki. ... Az állam a legfőbb mechanizmus, mely végül is határoz, végrehajt és szervez; az egyház vallási tekintélyt gyakorol szellemi és erkölcsi téren; végül a civil társadalom egy olyan közösségi egységet alkot, mely állandó mozgásban és változásban van a társadalmon belül, lévén hogy különböző természetű dolgokkal (mezőgazdaság, kereskedelem, ipar, üzemek, bankok, oktatás stb.) foglalkozik. (Molnár, 2001: 5-7)

Ebben a társadalommodellben, Molnár érvelése szerint, mindhárom alapintézmény arra törekszik, hogy felülkerekedjen a másikon, mert bár működési területük és eszményeik eltérőek, de közös bennük az egész társadalom fölötti hatalomgyakorlásra való törekvés. Az állam és egyház párharca régi¹¹⁵, mindazonáltal érdekeik összeegyeztethetőek, mivel mindkettő bizonyos normákat és magatartási szabályokat próbál meg előírni: az egyik az állampolgárok, a másik a hívek számára. A modern korban (a humanizmus és a reformáció korától kezdődően) a civil társadalom a gazdasági érdek egyéni érdekekké válásával és a piac megjelenésével egységesebbé vált, és a liberalizmus ideológiája révén politikai öntudatra tett szert. Ettől kezdve lépett fel az állam és egyház ellen; stratégiája kettős volt: 1. elvágni a kettő közti szerves történelmi kapcsolatot, és 2. a helyükbe lépni mint egyedüli intézmény, átvéve funkciójukat.¹¹⁶ A második stratégia célja az volt, hogy az állam (a király) szakralizált hatalmát behelyettesítse egy olyan intézménnyel, amely a civil társadalom hatalmát megfelelő módon és az állam nevében gyakorolja. Ez az intézmény a „közakarát” nevében működő parlament volt, amely valójában gazdasági érdekcsoportokat emelt az állam középpontjában. A váltás fundamentális jelentőségűnek bizonyult: először jelentek meg láthatatlan érdekcsoportok az addig szimbolikus és szakralizált államszerkezetben (Molnár, 2001: 32-37).

A liberalizmus – a baloldali történelmi megalapozója – jó kétszáz éven át volt az állam és az egyház visszaszorításának ideológiája és a civil társadalom intézményesítésének a doktrínája; mindeközben az állam és az egyház hatalmának restaurációjáért időnként kiújuló harcot „reakciónak” nevezte a progresszióval szemben. Következésképpen: „a baloldali gondolkodás bele van ... építve a nyugati kultúrába, a haladás ideológiája szállítja nekünk mindennapi létünk kereteit” (Molnár, 2004: 191). A jobboldal ezzel szemben „meta-politikai otthon” nélkül maradt, és (időleges) sikerei attól függenek, hogy sikerül-e időleges otthonokat találnia azokban a korokban és a kontextusokban, amelyekben a bal progressziós lendülete megbicsaklik.

¹¹⁵ Ide sorolható nagy konfliktusok: az ariánus eretnokség, az investitúraharc, a franciaországi gallikanizmus, a bismarcki Németország Kulturkampfa (Molnár példái, lásd *Liberális hegemonia*, 7. old.)

¹¹⁶ Lásd Molnár Tamás: *Liberális hegemonia*, 32. old. A stratégiákat mindazonáltal – ezt is kifejti Molnár – nem kell sem összeesküvés-elméletek, sem akciótervek eredményének gondolni.

A liberális megközelítés ezzel szemben alapvetően a politikai modernitás belső problémájának tekinti a bal-jobb dichotómiát. Ebből következően a bal és a jobb viszonya számára a modern politika történetének a problémája, és nem történetfilozófiai eredetű kérdés.

Bobbio szerint a „bal” és a „jobb” terminusok alkalmazhatósága elsősorban a mindennapi élet szintjén bizonyított: létezését a közemberek percepciói igazolják (1999: 12). Épp mivel nem abszolút, rögzített jelentésű kifejezések, mélyen meggyökerezhetnek e percepciókban. Ugyanakkor értékelvű megalapozásuk is lehetséges, és ehhez alapvető kritériumként Bobbio az egyenlőség elvéhez való viszonyulást ajánlja.

E viszonyulásmód történeti alakváltozatainak kontinuitása adja a bal és a jobb létezésének történeti dimenzióját. Az egyenlőségeszméből kiinduló politikai filozófiai megalapozásához az egyenlőség „egyszerű” és „komplex” fogalma közötti, Walzer által bevezetett különbség nyújthat jó támpontot. Az egyenlőség „egyszerű” fogalma könnyen abszolutizálható, és zsarnokságba torkolló egalitarizmust alapozza meg. Az egyenlőség „komplex” fogalma viszont annak a beavatkozásnak az igazolására szolgál, amely csupán a társadalmi élet egyes szféráin belül érvényes, és csak azokat az egyenlőtlenségeket szünteti meg, amelyek illegitim uralmi pozíciókat alapoznak meg az illető területen.¹¹⁷ Az egyenlőség elvének történeti érvényesülése e két értelmezésnek megfelelő kontextusok között ingadozik, folyamatos újragondolását a politikai és társadalmi körülmények változása kényszeríti ki, de a vitában az egyenlőséggel szemben a szabadság princípiuma jelenik meg az egyenlőség korrekciós elveként¹¹⁸. Ezzel szemben a modern jobboldal a szabadságot tekinti alapvető elvnek, és az egyenlőség kérdését másodlagosnak. Bal és jobb vitája így az egyenlőség és szabadság vitája, bal és jobb történeti relevanciáját pedig épp e vita kontinuitása adja.

A két elv közül tulajdonképpen az egyenlőségé az, amely meghatározó és – Bobbio szerint – az egyetlen is, amely hosszú távon meghatározta a bal és jobb viszonyát (1999: 102). A bal ugyanis mindig egyenlőségpártibb, de ez csupán történetileg, egy adott kor kontextusában érvényes, és mögötte egy szemléletbeli sajátosság áll. Valójában ugyanis mindkét állítás igaz: az is, hogy „az emberek alapjában véve egyenlők”, és az is, hogy „az emberek közt tulajdonképpen egyenlőtlenség van”. Az előbbi akkor kerül előtérbe, ha az embert a társadalom tagjaként tekintik elsősorban – ezt tette a történeti baloldal –, az utóbbi viszont akkor, ha *uti singuli*-ként, önmagában létező egyetlenségként, amint erre inkább a jobboldal hajlik, amely – a romantika kora óta bizonyosan – a személyiséget és nem az individualitást állítja előtérbe.

A történetileg változó társadalmi kontextusban mind a baloldal, mind a jobboldal megteremti a saját eszmei kontinuitását. Az egyik az emberek közötti hasonlóságot,

¹¹⁷ Lásd Michael Walzer: *Spheres of Justice*, Basic Books, New York, 1983.14-19. Idézi Aurelian Crăiuțu a Norberto Bobbio kötetéhez írt előszavában (*Stînga și dreapta*, 15.old.)

¹¹⁸ Sartori az egyenlőségek hagyományos osztályozása, azaz négyes felosztása – 1. jogi-politikai egyenlőség, 2. társadalmi egyenlőség, 3. esélyegyenlőség, 4. gazdasági egyenlőség – helyett egy hatpontos tipológiát javasol: 1. jogi-politikai egyenlőség, 2. társadalmi egyenlőség, 3. egyenlő hozzáférés, 4. egyenlő indulási feltételek, 5. viszonylagos (pozitív) gazdasági egyenlőség, 6. radikális (negatív) gazdasági egyenlőség. Ebben a tipologizálásban az 1., 2. és 3. egyenlőség esetén világos a szabadság és egyenlőség közötti vízvonal, a 4. és 5. esetében viszont eldönthetetlen, pontosan csak a konkrét kontextust mérlegelve eldönthető, hogy ezek az egyenlőségek miként hatnak a szabadságunkra, miképp és milyen mértékben korlátozzák azt. A 6. egyenlőség pedig egyértelműen a szabadság korlátozása, miként a tipológiát kiegészítő totális egalitarizmus is (vö. Giovanni Sartori: *Demokrácia*. Osiris, Bp., 1999, 148-150.old.).

„az egyenlőbbé válást” tekinti egy fokkal fontosabbnak, a másik pedig a különbséget, az egyenlőtlenítő és egyénítő másságot próbálja megőrizni. Alapvető döntések ezek, melyeknek „végső értelme” nehezen felfedhető, és amelyek az emberi egzisztencia ugyanazon léthelyzeteit másképp láttatják. Bobbio Rousseau és Nietzsche felfogásának különbségén mutatja ezt be: Rousseau alaptétele az, hogy az emberek egyenlőknek születnek, de a társadalom saját belső rendje révén egyenlőtlené teszi őket, Nietzsche viszont abból indul ki, hogy az emberek nem születnek egyenlőknek, ez a természetes állapotuk, azonban a társadalom egyenlősítő mechanizmusai – a „nyájszellem”, a beletörődés kultiválása révén – mesterségesen egyenlőkké teszi őket (Bobbio, 1999: 112-113). Mindez nem absztrakt módon, hanem a történelmi helyzetekhez való folyamatos alkalmazkodás módjaként megy végbe, melynek során kialakul és formálódik a baloldal különbségek iránti érzékenysége, a jobboldal pedig mindegyre átvesz az egyenlőségelvűség eredményeiből.

IV.1.2. Funkcionalista magyarázatok

A funkcionalista magyarázatok a politikai rendszer működéséből vezetik le a bal-jobb kettősség relevanciáját és a rendszerben betöltött szerepét.

Az egyik lehetséges kiindulópont: a szavazói preferenciák kialakulása. Ennek a racionális szavazót előfeltételező modellváltozatában, a kognitív pszichológia eredményeire alapozva alakították ki a mérlegelő szavazó típusát, aki a pártok és a politika elbírálásakor ugyan racionális kritériumokat használ, de a politikai információk nagy száma, napi sokasága tőle is megköveteli a különféle információs egyszerűsítéseket, mint heurisztikai eszközöket. A modellen belül megkülönböztették a tájékozott és a kevésbé tájékozott szavazót, és bár közöttük jelentős eltérés van az alkalmazott heurisztikai eszközök tekintetében, e specifikus rétegvizsgálatok is nyilvánvalóvá tették, hogy a szavazói preferenciák nem alakulhatnak ki egyszerűsítő sémák nélkül.

Az ideológiák az egyszerűsítő sémák magasabb rendű formáinak tekinthetők (Downs, 1957). Viszont a személyes attitűdök nem mindig szerveződnek „hivatalos ideológiává”: viszonylag kevés szavazó „kognitív takarékosága” – egyszerűsítő eljárása – eredményez olyan információ-aggregálást, amely a „liberalizmus”, a „konzervativizmus” vagy egyéb doktrinális irányzat elveire épít. Ebben a helyzetben jelenik meg, köztes eszközként, a „bal” és a „jobb” kategóriája, mint orientációs és információs egyszerűsítő eszköz. Egyrészt ideológiai természetű, hiszen az egyszerűsítést valamiféle – nem éppen tisztázott és explicit – elvek nevében kínálja fel, másrészt nem olyan elvont, mint a pusztán ideológiai alapú elvek, hiszen bináris voltából, valamint a politikai szembenállásoknak (kormány vs. ellenzék) való megfeleltethetőségéből következően jó orientációs támpontokkal szolgál még a kevésbé felvilágosult szavazók számára is a politikai élet fejleményeinek értelmezésében, feltéve, hogy a tömegmédiá is kellően következetes e címkék használatában.¹¹⁹

Egy másik kiindulópontot a pártok ellentéteket ideologizáló szerepe nyújt. A pártok egymás közötti viszonya jeleníti meg a társadalmi konfliktusok sokféleségét. Mivel a pártrendszer alkotó néhány pártnak konfliktusok sokaságát kell leképeznie és megjelenítenie, a pártok sajátos kapcsolatot alakítanak ki a társadalmi konfliktusok

¹¹⁹ Számptalan kutatás igazolja, hogy Európában a választók nagy többsége értelmezni tudja a bal-jobb-sémát. Nyugatnémet és holland választók körében végzett felmérés szerint az így eligazodó választók aránya 90 százalék körüli (lásd Goodin – Klingemann: *A politikatudomány új kézikönyve*. Osiris Kiadó, Bp., 2003., 262.old.)

sokasága és jóval korlátozottabb szereplehetőségeik között: a pragmatikus követelések és konfliktusok nagy részét egy ideologikus mezőben értelmezik. Ennek az értelmezésnek a rendszere azonban nem független alkotása az egyes pártoknak: a politikai verseny, a politika diskurzív jellege egy közös politikai kódrendszerbe foglalja az értelmezési sémákat. A pragmatikus konfliktusok ideológiai értelmezései csak e kódrendszerbe integráltan tudják hatékonyan befolyásolni a politikai versenyt. A modern democráciákban a „jobboldal” és a „baloldal” az ideológiai értelmezési mező, a politikai kódrendszer legalapvetőbb struktúráját adja. A konfliktusok nagy számát a pártok erre szembenállásra próbálják leképezni, ez következik a politikai rendszer több funkcionális meghatározottságából: egyrészt a koalíciós kormányzásból és a kormány-ellenzék racionalizált viszonyból, valamint a választási rendszerek működéséből, másrészt azonban a politikai döntések értelmezéseinek tömegessége, az álláspontok diszkurzív ütköztetése is a bináris kódra való redukciót követeli meg leginkább. „Bal” és „jobb” mint hagyományos ideológiai tartalom tehát ehhez nyújt kiindulópontot a pártoknak.

A gyakorlati politikában azonban, a pártok által hozott döntésekben – a konfliktusokra és pragmatikus követelésekre adott válaszokban – keverednek a „bal” és a „jobb” tradicionális tartalmi, illetve inkonzisztens módon¹²⁰ jelennek valamelyik politikus vagy párt szótárában. Ha viszont az állampolgárok és a politikai szereplők véleményegyüttése a konfliktusok különböző dimenzióiban inkonzisztens módon alakul, akkor a társadalom politikapreferencia-térképe többdimenziós.

A többdimenziós preferenciatérképek általában egy egymást metsző gazdasági és politikai-ideológiai tengelyből állnak, amelynek gazdasági tengelye mentén a pártok az állam szerepét növelő (beavatkozó, etatista) és csökkentő (szabadpiac-orientált) gazdaságpolitika között fejezik ki politikai opcióikat, a politikaiérték-tengely mentén viszont többféle értékpolarizáció is megjelenik, például a klerikális-antiklerikális (Körösényi, 1993) vagy a tekintélyelvű-liberális (Kitschelt, 1995). Ilyenkor a pártok közötti verseny dimenzióját a bal-jobb dichotómia nem, illetve csak problematikus képezi le. E problematikus, az inkonzisztencia nyomán a bal-jobb „leegyszerűsítés” két módon következhet be: 1. ha a dimenziók közül az egyik dominánssá válik; 2. ha a többdimenziós rendszerben kialakul egy új, „konzisztens” váló, önmagát akként elfogadtatni tudó polarizáció.

Bárhogy történjen is azonban, a bal-jobb tagoltságnak általában sikerül tömegpolitikai relevanciára szert tenni, és így az emberek számára politikai cselekedeteket struktúráló kódrendszeré válni.

IV.1.3. Szimbolista magyarázatok

A bal-jobb polarizáció két évszázados múltja, de főleg az, hogy a „bal” és a „jobb” mai változó, de a politikai szereplők számára mégis releváns tartalma is legalább száz éves múltra vezethető vissza, a két kategória tradícióként való vizsgálatát tolja az előtérbe. Az elmúlt jó száz év alatt a politikai eszmék és a célok mindkét oldalon folyamatosan változtak, olyannyira, hogy a folyamatosság ma már nem annyira a változatlan eszmei-tartalmi jegyekben fedezhető fel, mint inkább abban, hogy ezalatt mindkét tábor vállalta saját tradíciójának folytonosságát, és ezt beépítette öndefiníciójába (Kovács, 1994: 148).

Az öndefiníció egyszerre átfogó és változó ideológiai tartalmának fenntartása tulajdonképpen egy szimbolikus identitás megteremtését és karbantartását jelenti:

¹²⁰ Inkonzisztens módon itt az értendő, hogy valakinek egy kérdésben elfoglalt álláspontja nincs értékelvű és logikai összefüggésben egy másik politikai kérdésben elfoglalt álláspontjával.

olyan szimbolikus értelemvilágét, amely „különböző értelemterületeket integráló tradíció-összesség”, és amely az intézményes rendet „szimbolikus totalitásként” fedi be (Berger – Luckmann, 1998: 136).

A különböző „értelemterületek” integrálása azonban nem mehet végbe közvetlenül a politikai praxis szintjén, a politikai diskurzus közegében, mert az nem tudja létrehozni azokat a „szimbolikus totalitásokat”, amelyek egy párt identitását hosszú távon meghatározzák. A szimbolikus identitás megteremtése olyan szakemberek dolga, akik kizárólag erre a feladatra specializálódtak, és munkájukat a napi politika közvetlen kihívásaitól viszonylag függetlenül tudják végezni.

Ez az elit csak hosszabb differenciálódás eredményeként jöhetett létre, melynek során szétvált a professzionális politikusok, az ideológus értelmiségiek és az egyszerű hívek csoportja, a szimbolikus identitás fenntartása pedig egyértelműen az ideológus szakemberek feladatává vált (Kovács, 1994: 149).

A tradicionális szavazó számára az ideológusok megnyilvánulásai mérvadóak, mivel megteremtik számukra a bizonyosságot, hogy pártjuk változó és követhetetlen körülmények között folytatott változó politikáját lényegében változatlan célok és eszmények vezérlik. Minthogy a politikusoknak szükségük van e bizonyosság folyamatos fenntartására, érdekükben áll fenntartani a közösséget ideológusaikkal, még akkor is, ha az ideológiai vita tartalma számukra olykor irreleváns, vagy ha az ideológusok identitásteremtő funkciójuk gyakorlása közben olykor bírálják is a párt vagy egyes politikusok döntéseit.

Az ideológus értelmiség csoportja egy bizonyos fázisban leválhat a pártról, és független világnézeti táborokba rendeződhet, vagyis immár nem a párt köré szerveződik, hanem a politikai diskurzus nyelvét, fogalmait, témáit reprodukáló intézményekbe tömörül, illetve a nyilvánosságot szabályozó tömegkommunikációs eszközök köré. Ezek a szimbolikus rendszerek specialistái által létrehozott intézmények hol konfliktusos, hol harmonikus viszonyban állnak a saját táborukhoz tartozó politikai pártokkal, de mindenképpen kölcsönösen legitimálják egymást (Kovács, 1994: 149). A szimbólumok specialistái deskriptív módon is szétválaszthatóvá teszik a táborokat az eszmerendszerek képzeletbeli térképén, ezért a bal-, illetve jobboldali öndefiníció nem üres: problematikus relevanciával ugyan, de ráhúzható a pártokra is.

A pártok napi politikai tevékenységében azonban nem a szimbolikus identitás a meghatározó, hanem csupán az, hogy a „bal” és a „jobb” identitás „a politikai célok jelentését meghatározó relevanciarendszerként funkcionál” (Kovács, uo.), azaz őrzi azt a szerepét, hogy hosszabb távon definiálhatóvá teszi a politikai cselekvés irányát. Ez nem zárja ki a kontextushoz igazodó döntéseket: bizonyos kérdésekben baloldali párt nyugodtan hozhat „jobboldali” döntéseket, és jobboldali párt „baloldaliakat”, ez nem érinti magát a szimbolikus identitást és a párt „világának” valamelyik világnézeti táborhoz való tartozását, ugyanis a szavazópolgárokban megvan a készség, hogy különbséget tegyenek a szimbolikus relevanciával rendelkező kérdések és gyakorlati exigenciákat tükrözők között:

Az empirikus vizsgálatok, amelyek azt mutatták, hogy a megkérdezettek többsége nagy valószínűséggel ugyanoda helyez el bizonyos politikai preferenciákat a bal-jobb skálán, nem bizonyítanak többet, mint hogy ugyanannak a célnak – mondjuk a társadalmi egyenlőtlenség tompításának – az egyik oldalon hagyományosan szimbolikus jelentése is van, míg a másikon »csak« gyakorlati-politikai (»az egyenlőség, a szolidaritás eszményét valósítja meg« versus »súlyos társadalmi konfliktusok elkerülésére szolgál«) (Kovács, 1994: 150).

A bal-jobb polarizáció fennmaradása e nézőpontból annak függvénye, hogy a neki megfelelő szimbolikus identitás önfenntartó képességét milyen újabb folyamatok befolyásolják, módosítják. Függ tehát attól, hogy az újabb pártfejlődési tendenciák létrehozhatnak-e olyan politikai csoportosulásokat, melyek nem sorolhatók be a hagyományos kategorizációba, sőt, valamilyen ok folytán nem utasítják-e el azt tudatosan. Függ attól, hogy az ideológiák specialistái töreksenek-e továbbra is arra, hogy az új jelenségeket beilleszék a hagyományos sémába (és hogy ebben mennyire sikeresek). Végül pedig függ attól, hogy az ideológuselitnek szerepet és pozíciót biztosító, a pártoktól viszonylag függetlenné vált intézményrendszer milyen irányba fejlődik.

IV.2. Bal és jobb: az identitások funkcionálizálódása

„Bal” és „jobb” előbbi három értelmezése a politikai modernitás közösségképző funkcionális magyarázatának három aspektusát ragadja meg. A történeti magyarázat kettőssége arra utal, hogy a politikai közösséget konstituáló tradíciók maguk is kettős perspektívába kerülhetnek attól függően, hogy a múltértelmezésben a történeti avagy a technikai képzelet kerül előtérbe. A funkcionalista magyarázatok ezzel szemben a politikai rendszer működésének jelenidejűségével összefüggő racionalitást helyezik az előtérbe, a szimbolista magyarázatok viszont az identitás és a funkcionális magyarázatok fenntartásának különbségeire világítanak rá.

IV.2.1. A politikai versenyszféra szabályozása

A modern politikai rendszerekben egy sajátos ellentmondás jellemzi a pártok viselkedését. Egyrészt kétségtelen, hogy a pártok maguk versenyorientáltak, másrészt azonban a pártideológiák, mint a pártok teoretikus öndefiníciói, nem azok (Csizmadia, 1994: 169). Ez az ellentmondás az ideológiák egyik sajátosságából adódik: abból fakad, hogy az ideológiák partikuláris érdeket tüntetnek fel általános érdekként, megpróbálnak egy „egész” nevében „mindenkihez” szólni, azaz totalizáló világmagyarázatként működni. Az általános érdek és a világmagyarázat nézőpontja azonban nehezen egyeztethető össze a verseny immanens működési feltételeivel, amelyek szerint a verseny résztvevői eleve partikuláris érdeket tételeznek, és annak nevében mozgódnak; a versenyelví ideológiájának tehát eleve le kellene mondania a totalizáló nézőpont érvényesítéséről, és tartalmaznia kellene az alternatív nézőpont legitimitását is.

Az ideológiák következképpen nem alkalmasak arra, hogy csupán önmagukban elegendő kiindulópontot nyújtsanak a politikai közösség mint cselekvő közösség identitásának megalapozásához, ahhoz, hogy ez a „mi” és az „ők” aszimmetrikus viszonyán keresztül, konkrétan jelenjen meg. Egy viszonylag elvont politikai doktrína, amely csupán a „mi” pozitív és kellően absztrakt megfogalmazását segíti, nem elegendő öndefiníciós és szituatív eszköz a politikai versenyben, a kompetíció sikeréhez az „ők” konkrét – tulajdonságokat és elismerést megkérdőjelező – megjelenítése is szükséges.

Minderre a szimplifikáló bal-jobb dichotómia sokkal alkalmasabb, szituatív logikája (mely beleillik a schmitti „barát-ellenség” paradigmába) sokkal könnyebben alkalmazkodik az aszimmetrikus helyzetekhez, és egybecseng a cselekvő közösségek „mi”-„ők” szembenálláson alapuló, diskurzív öndefiníciós modelljével. A

megfelelő modell kérdése itt a politikai modernitás egyik alapvető kérdése is, amelyre tulajdonképpen két modelljavaslat van: 1. a politikai ideológiák révén „kész identitással” rendelkező pártok piaci versenyének a modellje (amelyben a szavazói csoportok „vásárlóereje” – azaz: szavazatszám – a döntő tényező); 2. a politikai identitásközösségek „mi-ők” szembenálláson alapuló, öndefiníciós versenyének a modellje. Azokban a rendszerleírásokban, amelyekben a szavazói viselkedés van előtérben, az első modell relevanciája nem kérdőjelezhető meg, viszont a bal-jobb dichotómia érvényességét és a politikai identitásküzdelmeket értelmező megközelítések számára a második modell a megfelelő értelmezési keret.

A politikai identitásra összpontosító megközelítésben a bal-jobb szembenállás modellelőnye abból adódik, hogy a kategóriapárosban rejlő jelentések történeti-ideológiai szimmetriája (progresszió avagy megőrzés, egyenlőség versus szabadság stb.) a versenykontextus kialakulásakor – például: választási mobilizációk időszakában – könnyen átfogalmazható a kosellecki „mi-ők” (barát-ellenség) aszimmetriájába. Azaz: a „bal” és a „jobb” történeti identitása, mely néhány fogalmi oppozícióban jelenik meg, a verseny kontextusában könnyen átalakul a szembenálló közösségek önmagukat és a másikat minősítő diskurzuselemévé (például a szabadságra megőrzésére való törekvés ellentéte nem az „egyenlőség megvalósítása”, hanem a „diktatúra támogatása”, a progresszió ellentéte pedig nem a „megőrzés”, hanem a „bornírt maradiság” lesz).

Ugyanakkor a versenykontextus időleges megszűnése vagy mérséklődése helyreállítja a „bal” és a „jobb” szimmetriáját és viszonylagos autonómiáját a közvetlen pártpolitikai kontextushoz képest. Ekkor a szembenállás – mely ismét az ideológia specialistáinak szembenállásaként jelenik meg az absztraktabb tartalmak kidolgozásában – alkalmas lehet a politikai konfliktusok mérséklésére azzal, hogy a szimbolikus identitás újrafogalmazását elszakítja a közvetlen politikai konfliktusoktól és pártellentétektől. A konfliktusok és az ellentétek így a közbeszéd elemeiként, létező szereplők szimbolikus szembenállásaként legitimálódnak, és fenntartják a közhelyek status quo-ját a politikai kultúrában. Edelman mindezt a következőképpen írja le:

A régóta fennálló ellenségeskedések egy kiszámítható diskurzustípust eredményeznek, és ennek megfelelő folytonosságot a hatalom, a kiváltságok és a relatív erőforrások elosztása szempontjából. A már hosszú ideje létező ellenséges nyelv és gesztuskészlet a viszony további fenntartásába való belenyugvás jelévé válik, miközben megtartja közhelyszerű formáját. Felhagyni az ellenség veszélyes potenciáljáról szóló, túlzó kijelentésekkel, vagy fizikai erőszakot alkalmazni az ellenség megsemmisítésére – mindez változást jelentene. A verbális sértegetések és a határozatlan fizikai ellenlépések folytatása viszont azt jelzi, hogy minden marad a régiben: az ellenségeskedés dramaturgiája révén a közvélemény a továbbiakban is támogatja a rezsimet, a célokat és az egyenlőtlenségi viszonyokat. (Edelman, 1998: 113)

A bal-jobb szembenállás tehát olyan funkcionális szerkezet és diskurzív alakzat, amely alkalmas a politikai versenyszféra szabályozására, a konfliktusok kiélezésére (a politikai identitások újrafogalmazásához) és mérséklésére (a stabilitás, a hatalmi status quo megőrzéséhez). Ezt a kettős vonatkozást Edelman az 'ellenség' és 'ellenfél' közötti különbségben ragadja meg: a szembenállás természete szerinte attól függ, „hogy a szembenálló másik fél legbenső természete vagy pedig alkalmazott taktikája áll-e a figyelem középpontjában” (Edelman, 1998: 89). Ha a politikai konfliktusban, melynek kiváltó oka a szavazatokért vagy közjavakért folyó verseny, a győztes stratégia kialakítása a cél a stabilitás megőrzése mellett (ami azt is jelenti, hogy a szembenálló felek tiszteletben tartják egymás létfontosságú érdekeit), akkor a

másik fél csupán ellenfél. Ha viszont a konfliktus tétje a veszélyeztetett identitás megőrzése, illetve a politikai közösség identitásának újrafogalmazása, akkor a szembenálló felek könnyen ellenségé válnak; ekkor a konfliktus által mozgósított figyelem nem a folyamatra, hanem a másik fél természetére, erkölcsi vonásaira összpontosul.

IV.2.2. Funkcionalizmus és határképzés

A bal-jobb ellentét funkcionalizmusa tehát a politikai verseny plaszticitásához igazítja azokat az identitásokat, melyek ideológiai és kulturális produkciók eredményei. E funkcionalizmus célja: a szavazói opciók identitáskonstrukciókkal való megerősítése, tartósítása, a politikai mobilizálhatóság hosszú távú fenntarthatósága. „Bal” és „jobb” mint identitás mindezekből következően nehezebben „esszencializálható”, mint egyéb identitáskonstrukciók: nem vihető át narratív szerkezetekbe, határképzése sem intézményesült oly mértékben, mint más identitásközösségek esetében. Mindazonáltal még e funkcionalizmus is tartalmazza a politikai identitás hárompólusú szerkezetét.

A „mi” öndefiníciós alapját a politikai ideológiák adják. Az ideológiai közösségeknek azonban csak kivételes esetben, sajátos történeti-politikai körülmények közt van intézményesült határképző mechanizmusuk; a kivételeket az etnikai pártok jelentik, illetve az oszloptársadalmakban találjuk (Enyedi, 1993; 1998). Az ideológiai közösségek e „határtalan” léte azt jelenti, hogy e közösség csupán a politikai aktivisták és az értelmiségiek kis csoportjaiban „szubsztancializálódik”, és alig rendelkezik mobilizációs potenciállal. Erre csak a „mi-ők” szembenállás révén tesz szert, ezért a bal-jobb típusú szembenállás, az „ők” ellenfélként vagy ellenségként tételezése rendkívül fontossá válik akkor, amikor – stabilizálódott demokráciák esetében: választások előtt, kampányok idején – a politikai mobilizáció szükségessé válik. Vagyis: az ideológiai közösségek „szubsztancializálódása”, az a típusú kiterjesztése, amelynek során a politikai részvétel nagyobb társadalmi szegumentumokat lefedő „közösségeivé” válnak, nem lehetséges a barát-ellenség típusú szembenállás nélkül, anélkül, hogy az ideológiai absztrakció ne egészüljön ki konkrét ellenségképpel. Az „ők” tételezése itt válik szükségszerűvé, és ezzel integrálja a bal-jobb típusú szembenállás az ideológiai alapú identitást, a helyébe lépve.

Az identitáskonstrukció harmadik pólusát, a horizontot a bal-jobb szembenállás szimbolikus értelmezései adják. E szimbolikus definíciók olyan átfogó és változó értelemvilágokat teremtenek, amelyek egyszerre őrzik a bal-jobb polarizációba bekebelezett ideológiák alapértékeit és tartják fenn a mobilizációhoz szükséges átélhetőséget.

A bal-jobb ellentét funkcionalizmusa és a szimbolikus identitás közötti viszony tehát egy alapvető ellentmondást tartalmaz. A szimbolikus identitás igazi szerepe a határképzés, jóllehet, a határ itt nem a közösség csoportszerű létének valamiféle szociológiai értelemben vett csoportthatára, és nem is az etnikai határépítés mechanizmusaira emlékeztetően jön létre (amely, Barth modellje szerint, a társadalmi gyakorlatban folyamatosan „termeli ki” a határvonalat), hanem tradíciók közötti választóvonalaként alakul ki, illetve aktualizálódik. Ez azt jelenti, hogy a szimbólumok révén kijelölt határ megléte az eligazodás szempontjából sokkal fontosabb, mint az, amit e határok körbefognak (Kovács, 1994: 150). E határ nélkül a politikai identitások újrafogalmazása nagyon nehézkes, lassú vállalkozás lenne, mivel hiányoznának azok az orientációs pontok, amelyek a politikai cselekvés értékelő

kontextusát kijelölik. Másrészt e határ nélkül nem volna lehetséges a társadalomban meglévő, nagyon sokféle konfliktus aggregálása, azaz kevésszereplős, átlátható megjelenítése, ami viszont a konfliktusok hatékony kezelésének egyik fontos feltétele.

A tradíciók közötti határvonal a bal-jobb viszony stabilizálódása idején a közösségek közötti csoporthatárként is rögzülhet. Ez nem a tradíciók immanens természetéből következik, és a rögzülés sikerességéhez az szükséges, hogy az ellentét fenntartásából és a tradíciók tartalmából összetevődő határvonal egybeessen azokkal a törésvonalakkal, amelyek vagy a társadalom modernizációs korszakának kezdetén a különböző társadalmi szegmentumok, kulturális-világnézeti rétegek érdekkülönbözőségének intézményesüléseként hatottak a pártrendszerre.

Homogén társadalmak esetében (például az Egyesült Államokban, ahol nagymértékben hatott az egyenlőség és a teljesítmény ideológiája, és a bevándorlás nagyfokú társadalmi mobilitást eredményezett) nem alakultak ki törésvonalak, itt a bal-jobb határvonal sem rögzült erős szociológiai karakterjegyekkel leírható határként. E társadalmakban a szimbolikus identitás nem teremt éles határvonalat a politikai közösségek között, az érdek sokfélesége és ellentéte inkább az érdekszervezeti változatosságban és a lobbitevékenységben jelent meg, és nem éles politikai identitásokban.

Másrészt a tradíciók közötti határvonal kijelölése a politikai közösségek folyamatos eszmei-ideológiai átalakulásának belső (stratégiai) érdeke, mely akkor lett nyilvánvaló, amikor a politikai egység fenntartásának és intézményesítésének kérdése (melyre a válaszokat a politikai elitnek kell megfogalmaznia) elvált a szimbolikus identitás hosszabb távú karbantartásának kérdésétől (amelyet viszont az ideológus értelmiség végez pártoktól független intézményekben és médiában). A tradíciók közötti határvonal fenntartása lehetővé teszi, hogy a határokon belüli ideológiai tartalom viszonylag szabadon változzon, anélkül, hogy ez közvetlenül érintené a politikai cselekvést. A határvonal stabilitása magyarázza például, hogy a nyugat-európai választópolgárok miképp tudják oly magas százalékarányban elhelyezni mind magukat, mind a fontosabb pártokat a bal-jobb skálán¹²¹, miközben a bal- és jobboldali pólus eszmei-ideológiai tartalma lényeges és – a nagyközönség számára – jelentős mértékben követhetetlen módon átalakul. Mi több, a tradíciók által kijelölt határ akkor is őrzi stabilitását, ha az előbbi átalakulás a két táborban fáziskülönbségekkel megy végbe.¹²²

A határ viszonylagos ideológiai-eszmei stabilitása és a politikai cselekvés viszonylag magas szabadságfoka tulajdonképpen a modernitás belső feszültségét tükrözi. Benne a modern technikai és a történelmi képzelet kettőssége jelenik meg, de itt az

¹²¹ Nyugat-Európában a „bal” és a „jobb” vonatkozásában ez az ön- és pártidentifikációs arány 70 és 90 százalék között mozog (lásd Angelusz Róbert – Tardos Róbert: *Paletta fekete-fehérben*. Politikatudományi Szemle, 1994/3., 130.old.) Ugyanakkor a bal-jobb skála magas arányú elfogadottsága (relevanciája) nem feltétlenül jelent pártelkötelezettséget és magasfokú szavazói aktivitást (vö. Fricz Tamás: *Bal és jobb – megváltozott tudományos és politikai jelentőséggel*. Politikatudományi Szemle, 1994/3., 160.old.)

¹²² 1971 és 1991 között számottevő változás ment végbe az NSZK-ban a bal-jobb séma jelentéstartományában annak következtében, hogy a baloldal jelentése ideológiai-politikaiból sokkal inkább szociálissá vált az egyenlőtlenségek kezelésének kérdésében, miközben a jobboldali értelmezések jóformán változatlanok maradtak (Angelusz – Tardos: *Paletta fekete-fehérben*. Politikatudományi Szemle, 1994/3., 130.old.). A kilencvenes évek második felétől a közép-kelet-európai térségben ennek fordítottja tapasztalható: a jobboldal fogalmazza újra önmagát, miközben a baloldal értelmezései változatlanoknak tűnnek.

identitás funkcionalizálódása jóval magasabb fokú, mint a nemzet politikai közösségként való működése esetében.

V. Konklúziók

Dolgozatom a politikai identitás alapjainak és szerkezetének a vizsgálatát tűzte célul. Filozófiai szempontból egyik legfontosabb kiindulópontom az volt, hogy a politikai identitáskonstrukciókat hermeneutikai paradigmával alapozzam meg, mely a politika nyelviségét, és a konfliktusosság diszkurzivitás révén történő intézményesülését állítja az előtérbe. Hipotézisem szerint ez a megközelítésmód biztosít átfogóbb értelmezőerőt ahhoz a szintézishez, amellyel a politikai identitás új modellje megalkotható.

A politikai identitás szerkezetének általam vázolt, hárompólusú modellje – mely tehát a filozófiai hermeneutika alapgondolatait követi – Reinhart Koselleck cselekvő közösségekről alkotott történeti-szemantikai koncepciójára, valamint Heller Ágnes modernitásfelfogására alapoz (elsősorban arra a fontos különbségtételre, melyet ő a modern történeti és a technikai képzelet között a „modernitás ingájával” megállapított). A modell alkalmazása a nemzeti közösségek esetében Liah Greenfeld azon alapvető megállapítását hasznosítja, amely a nemzetet a modernitás alapvető formájának tekinti. A bal-jobb-dichotómia értelmezésében viszont Norberto Bobbio megállapításait tekintetem a legalapvetőbb kiindulópontoknak.

Mindezek nyomán tanulmányom konklúziói a politikai identitás szerkezetére nézve három fő kérdésre adott válaszként fogalmazódtak meg.

1. Első, megfogalmazott kérdésünk az volt, hogy modellezhető-e a politikai identitás mint kollektív identitás, amennyiben általános modelljének megalkotásában a konfliktusosság intézményesítését, a modern politika diszkurzív jellegét, illetve a diszkurzivitás történeti szerkezetét tartjuk szem előtt. A dolgozatban javasolt hárompólusú modell a politikai identitás tekintetében a kollektív dimenziót tekinti elsődlegesnek. Ez a dimenzió ragadja meg ugyanis az identitásmodell barát-ellenség-szerkezetét, amelyben a szembenállás ténye megelőzi az identitáskonstrukciók diszkurzív alakítását. A politikai identitás a szembenállás, a konfliktus fókuszpontjában keletkezik; a javasolt hárompólusú modell a politikai közösségek működésének azt a vonatkozását állítja az előtérbe, amellyel a cselekvő közösségek felfedezik, felhasználják, illetve elvetik a fogalmak révén számukra megnyíló és lehatárolódó tapasztalati mezőket, az elgondolható „elméletek”, „programok” horizontját. A közösségi horizont válik itt az egyéni politikai identitások közvetítőjévé; értelmezésünk szerint ebbe épül be a narratív identitás, illetve ennek rekonstruálására tesz kísérletet az identitás szociálkonstruktivista felfogása.

A modell három pólusa: a) a „mi”-csoport affirmációja, önazonosságának cselekvő tételezése; b) az „ők” aszimmetrikus megnevezése és opponálása, mely konkrét formát ad a konfliktus valóságának; c) végül a cselekvő politikai közösség mint „mi-csoport” várakozási horizontja, amely a csoport értékekben megfogalmazott törekvéseit kapcsolja össze a tapasztalati térben felismert lehetőségekkel. E három pólus viszonya egyrészt a történeti mozgást képezi le a cselekvő közösségek kölcsönös elhatárolódása révén, másrészt a politikai identitás diszkurzív természetét állítja az előtérbe annak esszencializált, individuumcentrikus felfogásával szemben.

2. Az így vázolt, hipotetikusnak tekintett modell a nemzeti közösségre nézve a partikularitás és a modernitás összefüggését állítja az előtérbe. A nemzeti közösség modelljének három pólusa: a) a nemzeti öndefiníció, a nemzeti „mi” öntételezése; b) az „ők” (mely legtöbbször egy hagyományos ellenségkép), és c) a nemzeti lét